

Dobriša Bratić i Miroslava Malešević

KUĆA KAO STATUSNI SIMBOL

Nov i pomalo neobičan fenomen izuzetno velikih i bogato opremljenih kuća u selima severoistočne Srbije, koji se javlja poslednjih godina, više puta je istican kako u naučnoj literaturi,¹ tako i u sredstvima javnog informisanja. Pojava ovakvih kuća u severoistočnoj Srbiji vezuje se za početak sedamdesetih godina i prvensteno je uslovljena masovnim radnim migracijama u inostranstvo, koje u to vreme doživljavaju svoj puni intenzitet.² Čitava ova oblast je karakteristična po veoma intenzivnoj ekonomskoj emigraciji. Posledice boravka na privremenom radu u inostranstvu su mnogobrojne i odražavaju se u svim aspektima života. Porast materijalnog bogatstva stanovništva jedan je od najuočljivijih vidova tog procesa. Jedan od glavnih pokazatelja materijalnog bogatstva je podizanje izuzetno velikih kuća u čiju izgradnju se ulaže veliki deo stečenih sredstava. Za ove kuće se slobodno može reći da su postale dominantni simbol ekonomske emigracije.

Osnovna svrha ovog saopštenja je da se utvrde funkcije koje jedna ovakva kuća ima u životu porodice na ispitivanom području.³

Deskripcija

Tipična novosagrađjena kuća sastoji se iz jednog do dva sprata, potkrovlja i podrumskih prostorija. Skoro po pravilu ove kuće pravljene su prema uzorima ili gotovim planovima koje donose radnici privremeno zaposleni u nekoj od zemalja zapadne Evrope.

Cigla je osnovni materijal kojim se ove kuće grade. Fasada je najčešće jednoboja, ali je u kombinaciji betona i fugovane cigle. Pokrivene su crepom, obavezno imaju balkone sa metalnim ogradama živih boja. Ulazna vrata i cela drvenarija su od teškog, punog drveta. Iz razgovora sa informatorima na terenu moglo se saznati da se približna cena za njenu izgradnju kreće danas i do četiri stotina miliona starih dinara.

Nije redak slučaj da se nova kuća gradi iako je stara još u sasvim dobrom stanju, pa u dvorištima postoje i po dve kuće, s tom razlikom što je novija modernijeg izgleda, veća i skuplja. Bilo da je stara kuća porušena, pa na njenom mestu sagrađjena nova, ili da su jedna pored druge, u dvorištu obavezno postoje, dograđene uz neku od poljoprivrednih zgrada jedna do dve pomoćne prostorije za stanovanje.

D. Bratić i M. Matešević

Skoro po pravilu ove prostorije se dogradjuju, ili bar preuredjuju kad počnu pripreme za zidanje nove kuće. Nazivaju ih šupom ili letnjom kuhinjom.⁴ Gotovo sve novoizgradjene kuće su preko 200 m² površine. Neko prostorije u njima kompletno su opremljene, dok neke, obično na spratu, još nemaju ni okrečene zidove. Nastojanje da se sve prostorije opreme skupim i što modernijim nameštajem, uslovljava uređivanje unutrašnjosti kuće u etapama, pogotovu kada je reč o kućama koje imaju i po petnaest prostorija.

Svaka kuća ima kuhinju, najmanje jedno kupatilo i WC, a često po jedno na svakom spratu, sobu za dnevni boravak, trpezariju, gostinsku sobu, spavaće sobe, dečje sobe /za svako dete posebno/. Nekima od tih soba, iako su kompletno nameštene, ukućani još nisu odredili namenu.

Prostorije se opremaju odgovarajućim kompletima industrijskog nameštaja, uglavnom domaće proizvodnje. Sanitarne instalacije, pločice za kupatilo, zavese i lusteri nabavljaju se u inostranstvu.

Pomenuto je da se u dvorištima zadržavaju stare kuće kojima je danas, čini se, osnovna namena da se u njih smesti sav stari nameštaj koji se više ne upotrebljava. One su često sa zemljanim podom, ne obraća se posebna pažnja na njihovo uređenje. Čine se kao potpuno sporedne zgrade, u kojima se ne živi, osim u vrlo retkim slučajevima kada one služe kao pomenute letnje kuhinje.

Medjutim, te letnje kuhinje, dogradjene uz poljoprivredne zgrade, opremljene su svim potrebnim elementima za svakodnevni život jedne porodice. Ovaj prostor se obično sastoji iz dve prostorije i njima pridodatog WC-a /nekad je tu i kupatilo ili samo prostor predviđen za tu namenu/ i čine zapravo sobu i kuhinju. Kuhinje su opremljene svim električnim uređajima i belom tehnikom, baš kao i kuhinje u novim kućama. Pored toga, tu je obavezno i štednjak na drva, na kome se najčešće kuva. U ovoj prostoriji je i TV-aparat. Druga prostorija, u koju se ulazi iz kuhinje, opremljena je takozvanim kombinovanim nameštajem - kaučima, vitrinama itd.

Prethodno je dat opis stambenog prostora u ispitivanom naselju. Sada treba videti na koji način se opisani prostor koristi u svakodnevnom životu.

S obzirom na poznate i u našoj etnološkoj literaturi opisane karakteristike porodice u severoistočnoj Srbiji /višegeneracijska porodica, maloletnički brak, sistem jednog deteta, predvojenost porodice kao posledica boravka na privremenom radu u inostranstvu⁵ jasno je da

Kuća kao statusni simbol, ES-EDS IV/1982/ 301-39(497.11)

kompletna porodica, koja ionako nije brojna, živi u punom sastavu najviše mesec dana godišnje, kada oni njeni članovi, zaposleni u inostranstvu, dodju na godišnji odmor ili za praznike. Tako po pravilu u domaćinstvu danas žive dva do tri člana, najčešće najstariji i najmladji u porodici.

Da bi se moglo govoriti o funkcionalnosti stambenog prostora, treba utvrditi gde se i na koji način odvija život ukućana. Prema odgovorima koje su kazivači davali može se utvrditi da se dnevni boravak porodice u celini odvija u dogradjenom stambenom prostoru, letnjoj kuhinji. Tu se kuva, jede, odmara, tu se uveče gleda TV-program; svako-dnevne posete se primaju takodje u tom prostoru. U drugom delu letnje kuhinje spavaju članovi porodice. Takodje se, uz ovaj prostor dozidani kupatilo i WC koriste za svakodnevnu upotrebu.

Na pitanje zašto se od tolikog stambenog prostora za život porodice koriste gotovo isključivo letnja kuhinja, odgovaraju da je to iz praktičnih razloga. Po rečima kazivača, tu ne mora da se pazi na čistoću kad se dodje prljav sa njive ili od stoke. Drugi razlog je što se nova kuća ne zagreva, pa je dobar deo godine u njoj nemoguće živeti.

Pitanje je ko onda i u kojoj meri koristi sav taj bogato opremljeni prostor nove kuće. Pre svega moglo bi se reći da dečje sobe donekle ispunjavaju svoju namenu. U njima mladji članovi porodice spavaju, tu primaju svoje prijatelje ako su već u tom uzrastu; sobe za dečake, na primer, opremljene su modernim stereo-uredjajima, radnim stolom itd., tako da mladi mogu da provode jedan deo dana u njima baveći se aktivnostima koje ih zanimaju. Ovo, medjutim, važi samo za letnji period jer se zimi, kao što je rečeno, kuća ne zagreva.

Spavaće sobe u novoj kući u upotrebi su samo ono kratko vreme kada članovi porodice koji rade u inostranstvu dodju kući za praznike ili kada je u gostima neko ko dolazi retko. Ostali deo godine one se samo redovno provetavaju.

Gostinska i dnevna soba koriste se u prigodnim prilikama, kao što su slave, rođjendani i druge svečanosti na koje se poziva mnogo gostiju.

U analizi koja sledi ispitivaće se funkcije nove kuće.

Analiza će se kretati u dva pravca:

- utvrđjivanje manifestnih funkcija na nivou porodice⁶
- utvrđjivanje latentnih funkcija na nivou porodice⁶

D. Bratić i M. Malešević

Prema izloženom materijalu može se izdvojiti nekoliko manifestnih funkcija kuće koja je predmet analize. To su: stambena, funkcija ulaganja /"trošenja"/ kapitala, funkcija isticanja društvenog statusa, obredno-religijska i estetska.

Stambena funkcija

Savremena kuća kod nas, bilo gradska ili seoska, pored zaštitne, može imati nekoliko praktičnih funkcija:

- a/ pripremanje i konzumiranje hrane
- b/ spavanje i odmor
- c/ održavanje higijene
- d/ svakodnevni život ukućana
- e/ prostor za rad
- f/ primanje gostiju

Koje praktične funkcije ima kuća koja je predmet ispitivanja? Ako se podaci iz izložene gradje uporede sa navedenim praktičnim funkcijama savremene kuće, može se konstatovati sledeće:

- a/ u novoj kući se u svakodnevnom prilikama hrana i ne obeduje;
- b/ prostorije najmladjih ukućana služe za spavanje preko cele godine; ostale prostorije, pre svega spavaće sobe i sobe za dnevni boravak, koriste se povremeno - kad članovi domaćinstva dodju iz inostranstva za godišnji odmor, odnosno kad u kući borave retki gosti;
- c/ koristi se povremeno, u istim prilikama kao pod b/; u svakodnevnom prilikama ne;
- d/ svakodnevni život uopšte se ne odvija u prostorijama nove kuće;
- e/ dečje sobe jedino ispunjavaju funkciju radnog prostora, i to ne preko cele godine;
- f/ svakodnevne posete ne primaju se u novoj kući; prilike u kojima se poziva veći broj gostiju u vezi su sa obredno-religijskom funkcijom kuće,,o kojoj će kasnije biti više reči.

Prema uložnim sredstvima za izgradnju i opremu kuće čini se da je ona pravljena da se u njoj živi maksimalno udobno, a iz svega rečenog ispostavlja se da gotovo uopšte ne služi toj nameni, odnosno da je njena stambena funkcija krajnje redukovana.

Funkcija ulaganja /"trošenja"/ kapitala

Izneto je da se radi o veoma skupim kućama, izgradjenim gotovo isključivo od novca zaradjenog u inostranstvu. Bez obzira što se taj novac ulaže i u druge stvari - nabavku savremenih poljoprivrednih mašina, izgradnju ekonomskih zgrada, kupovinu automobila i slično,

Kuća kao statusni simbol, ES-EDS IV/1982/ 301-39/497.11/

očigledno je da se veoma veliki deo zaradjenih sredstava ulaže u izgradnju modernih, velikih kuća. Kako se iz napred rečenog moglo videti, ove kuće ne ispunjavaju svoju osnovnu praktičnu namenu, pa se stoga može pretpostaviti da je jedan od osnovnih razloga za njihovo gradjenje ulaganje kapitala. Ovu pretpostavku delimično potvrđuju i izjave kazivača, koji izgradnju ovako velikih kuća, između ostalog, objašnjavaju i potrebom da svakom vrstom investiranja novca obezbede sebi i svojoj deci što udobniji i sigurniji život. Međutim, postavlja se pitanje zbog čega se ovako veliki deo sredstava ulaže baš u izgradnju kuće takvih razmera? Objašnjenje ove pojave leži delimično u "opštem položaju poljoprivrede, koji seljacima ne daje mogućnost za veću akumulaciju i proširenu reprodukciju".⁷ To praktično znači da u postojećim uslovima stečeni kapital s jedne strane i nepovoljni položaj poljoprivrede, s druge, pogoduju ovakvom načinu ulaganja novca. Svakako treba imati u vidu da masovne emigracije i višegodišnji boravak na radu u inostranstvu utiču i na promene u ekonomskoj i profesionalnoj strukturi stanovništva, što takodje može biti jedan od razloga manje zainteresovanosti za ulaganje sredstava u razvijanje i proširivanje poljoprivredne proizvodnje.

Razlozi zbog kojih se za sada sredstva ne ulažu u nepoljoprivredni sektor proizvodnje /na primer u tzv. malu privredu/ ne zavise samo od interesa pojedinca, već i od društvenih struktura, odnosno osobina i potreba šireg društvenog sistema.

Iz rečenog je jasno da su mogućnosti, ali i potrebe da se zaradjeni novac uloži u neki od vidova proizvodnje minimalne.⁸ Ako je osnovna funkcija izgradnje ovako velikih kuća da se u nešto investira stečeni kapital, postavlja se pitanje u kojoj meri se stvarno radi o investiranju od kojeg se može očekivati profit. Kad se uzme u obzir geografski položaj ovih naselja i opšti karakter savremenih migracionih kretanja /selo-grad/, prizilazi zaključak da uloženi novac nije ekvivalentan stečenom nepokretnom dobru /slabi izgledi na uvećanje kapitala putem prodaje, iznajmljivanja i slično, pogotovo kad se ima u vidu i amortizacija/. Na primer, izgradnja znatno manje kuće u nekom turističkom mestu ili u gradu ili devizna štednja, predstavljali bi, izvesno je, mnogo efikasniji način ulaganja kapitala, nego što je to putem izgradnje ovakvih kuća.

Iz ovoga sledi zaključak da kuća o kojoj je reč pre ima funkciju trošenja nego ulaganja kapitala, odnosno da se o ovoj drugoj može samo uslovno govoriti.

Funkcija isticanja društvenog statusa

Već na prvi pogled jasno je da kuća o kojoj je reč odražava imovnu moć vlasnika. Kad se uzmu u obzir dve činjenice - krajnje redukovana stambena funkcija kuće i količina novca potrebna za izgradnju, realno je pretpostaviti da njeno postojanje proističe iz potrebe za pokazivanjem i isticanjem imovne moći. Kao što napominje Ž. Tanić "pritajeno rivalstvo u susedstvu ili širem srodstvu između onih koji su imućni i onih koji to nisu - to se rivalstvo sada pretvara u utakmicu ko će više da pošalje članova u inostranstvo, više uštedi novca, da sagradi bolju kuću, da kupi automobil, traktor, ili druge poljoprivredne mašine. Problem prioriteta, pionirstva i difuzije novina /retkosti/ postao je sinonim emigracije."⁹

U nizu navedenih elemenata kuća se ističe kao najupadljiviji, a i najskuplji oblik borbe za društveni prestiž. Ona je postala svojevrstan pokazatelj statusa. I sami meštani su spremni da o tome govore otvoreno. Na pitanje zašto grade tolike kuće, kome koristi deset soba, obično odgovaraju: "Kod nas ti je tako. Ne možeš da dozvoliš da komšija ima bolje. I mi se mučimo i radimo pa neka se to bar vidi."

Sažimajući Veblenova istraživanja, Merton ukratko objašnjava ovaj obrazac upadljive potrošnje: "Upadljiva potrošnja relativno skupih proizvoda "znači" /simbolizuje/ posedovanje dovoljnog bogatstva da bi se takvi troškovi mogli "priuštiti". Bogatstvo, s druge strane implicira poštovanje. Osobe koje učestvuju u upadljivoj potrošnji, ne uživaju samo u neposrednoj potrošnji, nego i u povišenom statusu koji se reflektuje u stavovima i mišljenju drugih koji opažaju njihovu potrošnju. Ovaj obrazac je najuočljiviji u klasi dokolice tj. klasi onih koji mogu da ne učestvuju, a vrlo često i ne učestvuju u proizvodnom radu. (...). Medjutim, obrazac se širi i na druge slojeve koji žele da ga oponašaju i koji isto tako doživljavaju ponos kroz "rasipno" trošenje. Konačno, potrošnja u upadljivom obliku teži da potisne druge kriterijume potrošnje, /na pr. "pravilno" trošenje fondova"/.¹⁰

Kuća o kojoj je reč, dakle, u potpunosti ispunjava funkciju pokazivanja društvenog statusa. Ona reprezentuje položaj porodice u odnosu na širu zajednicu i na taj način se preko nje vrši svojevrсна komunikacija sa susedima, odnosno širom okolinom. Kuća je poruka drugima o radom stečenom bogatstvu. Preko nje porodica naglašeno ističe stepen svoje moći i uspeha.

Kuća kao statusni simbol, ES-EDS IV/1982/ 301-39/497.11/

Obredno religijska funkcija

S obzirom na problem koji se posmatra, porodični obredi mogu se podeliti na dve grupe:

1. obredi u kojima učestvuje samo uža porodica /na pr. Božić/.
2. obredi sa većim brojem učesnika izvan užeg porodičnog kruga /na pr. svadba, slava i slično/.

Obredi iz prve grupe uglavnom se odvijaju u takozvanoj letnjoj kuhinji. U tom pogledu ilustrativan je primer proslavljanja Božića. Prema izjavama kazivača Božić se slavi u letnjoj kuhinji u kojoj se inače odvija svakodnevni život, a to objašnjavaju praktičnim razlozima - u letnjoj kuhinji se loži /obredi vezani za badnjak/, a pogodnija je i za unošenje slame, pošto se pod u njoj obično ne zastire skupocenim prekrivačima.

Kada je reč o drugoj grupi obreda treba istaći da se sve porodične svečanosti ovog tipa odvijaju u novoj kući, i da gotovo svaka kuća ima posebnu prostoriju namenjenu za prilike u kojima se poziva veći broj gostiju.

Iz ovoga se vidi da kuća ispunjava svoju obredno-religijsku funkciju samo u slučajevima kad se radi o obredima sa većim brojem učesnika, a to znači da ona ne ispunjava u potpunosti funkciju obredno-religijskog prostora. U prethodnom izlaganju konstatovano je da je pokazivanje statusa jedna od osnovnih funkcija ove kuće. Porodične svečanosti najbolja su prilika za njegovo isticanje.¹¹ Proizilazi da je obredno-religijska funkcija u onom svom delu u kome je vezana za pozivanje gostiju potpuno podređena statusnoj, jer su takve velike svečanosti najbolja prilika da se taj status istakne.

Estetska funkcija

Kuća, između ostalog, odražava ukus i estetske kriterijume vlasnika. U ispitivanom naselju uočeno je da se velika pažnja posvećuje kako spoljašnjem, tako i unutrašnjem uređenju kuće. Najčešće se fasada boji jednom bojom, koja odgovara boji svih ostalih dvorišnih zgrada. Gotovo svako domaćinstvo ima svoju specifičnu boju. Unutrašnjost kuće oprema se prema standardima gradskog načina stanovanja i uređenja prostora. Kupuju se samo najnoviji kompleti industrijskog nameštaja. Nasuprot uniformnosti koju nameće industrijska proizvodnja, zapaža se nastojanje da izbor boja, desena i ukrasa bude prema ličnom ukusu. Čest je slučaj da se svaka soba oprema u drugoj boji /plava soba, roze

soba itd./.. Neke sobe se i neopremaju jer se čeka pojava novog nameštaja u prodavnicama, koji još niko u selu nema. Uočljiva je težnja da nameštaj i ukrasni detalji budu što raskošniji /na primer plišani tepeti sa cvetnim desenima, spavaće sobe sa radio-uredjajima ugradjenim u ležaj itd./.. Često se unose predmeti koji samo simuliraju raskoš, kao na pr. plastični kamini koji služe za ukras, lusteri od stakla koji podsećaju na kristalne i sl.

Naglašena raskoš je izraz potrebe za pokazivanjem bogatstva i moći. Ako se ove kuće s toliko pažnje i do detalja opremaju i ukrašavaju, a ne služe da se u njima stvarno živi, nije teško zaključiti da su estetski kriterijumi po kojima se kuća namešta i ukrašava, direktno podređeni funkciji isticanja društvenog statusa.

Ovim su izložene sve manifestne funkcije kuće. Iz analize proizilazi da je osnovna funkcija kuće na manifestnom nivou pokazivanje društvenog statusa, odnosno da su ostale ili krajnje redukovane ili potpuno podređene statusnoj funkciji.

Radne migracije i višegodišnji odvojeni život pojedinih članova doveli su do bitnih promena u strukturi i organizaciji porodice u ovom kraju. Takozvani privremeni boravak na radu u inostranstvu traje godinama, a broj onih koji su se definitivno vratili je zanemarljiv.¹² Prema podacima sa terena, na rad u inostranstvo skoro nikad ne odlazi samo jedan član. Najčešće je to bračni par. S obzirom na poznate i napred iznete karakteristike timočkog tipa porodice, postoji mogućnost da članovi porodice smenjuju jedni druge na radu u inostranstvu; na taj način je jedan deo porodice uvek odsutan. Godinama je porodica u punom sastavu samo u toku godišnjih odmora i o praznicima. Ovo je dovelo do bitnih promena u organizaciji i funkcionisanju porodičnog života. Tako porodica ne prestaje da funkcioniše kao celina u svom tradicionalnom obliku, to funkcionisanje je bitno promenjeno, s obzirom da je sada predvojenost jedna od njenih osnovnih karakteristika. Ulaganjem u zajedničko domaćinstvo, odnosno u zidanje kuće,¹³ investiranjem u budućnost od koje se očekuje da porodica ponovo bude na okupu i kompletna, prevazilazi se nesvesna bojazan od potpunog narušavanja porodice kao celine, odnosno njenog tradicionalnog koncepta. U takvim uslovima potreba za čvršćom integracijom mora biti jače istražena.

Dakle, integracija porodice kao celine i održavanje njenog tradicionalnog oblika, osnovna je funkcija koju ova kuća ispunjava na latentnom nivou.

Iz prethodne analize se ukratko može zaključiti da je na manifestnom planu osnovna funkcija ove kuće isticanje statusa, bogatstva i moći porodice, a na latentnom planu ona se ispoljava kao nesvesna potreba porodice da se održi kao celina.

NAPOMENE

1. M. Marjanović, Društvene i kulturne promene u selima vlaške etničke zajednice negotinskog kraja, Etnografski institut SANU, Beograd 1981, 119-124, C.U. Shierup Houses, Traktors, Golden ducats; Prestige game and migration. A study of migrants to Denmark from a Yugoslav village /field report/, Arhus Universitet 1973. - Kolegi D. Drljači zahvaljujemo za bibliografski podatak, mada ovu knjigu nismo mogle koristiti, jer nam nije bila dostupna.
2. T. Radić, Odlazak radnika sa područja Timočke krajine u inostranstvo radi privremenog zaposlenja, Razvitak 6, Zaječar 1971, 24,
3. Terenska istraživanja vršena su u toku 1981. godine u selu Radujevcu. Ovo naselje nalazi se u neposrednoj okolini Negotina i ubraja se u jedno od ekonomski najjačih naselja Negotinske ravni. Prema podacima dobijenim u Mesnoj kancelariji u ovom selu, ono broji oko 2800 stanovnika, odnosno 617 domaćinstava. Od 417 stanovnika koji rade van teritorije opštine, 407 stanovnika, ili 97,6% je na privremenom radu u inostranstvu, najviše u Austriji i SR Nemačkoj. Prema podacima Popisa stanovnika i stanova za 1971. godinu /knjiga X/, od 2145 ukupno aktivnih stanovnika, 1628 ih je aktivno u poljoprivredi, što znači da u ekonomskoj strukturi stanovništva ovog naselja prevladava poljoprivredno stanovništvo.
4. M. Marjanović, op. cit. 123.
5. C. Kostić, Oblici naših porodica, Glasnik Etnografskog instituta SANU, VII, 1958, 25-42.
6. R.K. Merton, O teorijskoj sociologiji, Zagreb 1979, 116.
7. Ž. Tanić, Seljaci na evropskim raskrsnicama, Beograd 1974, 996.
8. I. Kovačević, Socijalno-emfatička funkcija monumentalnih grobnica, Rad saopšten na Plenarnoj sednici Etnografskog instituta SANU 2.juna 1982.
9. Ž. Tanić, op. cit. 121-122.
10. R.K. Merton, op. cit. 124.
11. O porodičnim svečanostima kao prilikama za isticanje društvenog statusa /svadba, ispraćaj u vojsku i sl./, bilo je više puta reči u štampi i na televiziji.
12. M. Marjanović, op. cit. 113.
13. Poslovi oko zidanja ili uredjenja kuće najvažnija su preokupacija svih članova domaćinstva tokom letnjih meseci, kada je cela porodica na okupu.